

אפריקה – ישראל

איתן בר-יוסף

המחלקה לספרויות זרות ובלשנות,
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

אביבה אבירם וקציעה עלון (עורכות), 2006. עתון
308 77 (מארס): לכתוב על אפריקה.
דליה מרקוביץ' וקציעה עלון (עורכות), 2005.
הכיוון מזרח 10 (קיץ): פוסטקולוניאליזם אפריקאי.
מיכל פלג, 2005. לאפריקה, כרמל, ירושלים.

באוטוביוגרפיה שלה, חיי, בפרק הנקרא
"ידידים אפריקאים ואחרים", תיארה גולדה
מאיר (1975) את הנסיבות שהביאו את מדינת
ישראל הצעירה לתמוך בשנות החמישים
והשישים ב"אומות העולות של אפריקה".
לדבריה, שיתוף הפעולה בין ישראל לבין
"המדינות השחורות שבדרך" נולד בראש
ובראשונה בזכות הזיקה הפוליטית, התרבותית
והנפשית שקשרה ביניהן: "כמוהן פרקנו
מעלינו עול שלטון זר; כמוהן היינו צריכים
ללמוד בעצמנו איך לגאול את הארץ... ואיך

שהיא מתארת — "מה שעשו בפועל אלפי מומחים ישראלים בחקלאות, בהידרולוגיה, בתכנון אזורי, בבריאות הציבור, בהנדסה, בשירותים קהילתיים, ברפואה ובעוד עשרות שטחים בכל רחבי אפריקה בין 1958 ל-1973, ומה שלקחו איתם הביתה אלפי האפריקאים שקיבלו את הכשרתם בישראל במשך השנים הללו" (שם, 232) — ממקמת את היהודי הישראלי בקצהו הלבן של המנעד הגזעי. משימת התרבות שלו הופכת לחלק מ"משא האדם הלבן", או במקרה שלנו, משא היהודי הלבן, היהודי שמסעו אל היבשת השחורה מגדיר ומבליט את צבעו הבהיר. חפה בעיני עצמה מן "הכתם של נצלנים קולוניאליים", מאיר איננה מסוגלת כמובן לשמוע את האתוס הקולוניאלי המהדהד בדבריה, וממילא גם לא להכיר בתרומתו של אוצר הדימויים הקולוניאלי לגיבושו של המפעל הציוני בארץ-ישראל. ומה בדבר הסיוע הצבאי המסיבי שהגישה ישראל למדינות אפריקה, מאימוני הצניחה ועד הקמת היאחזויות הנח"ל באפריקה? גם על כך מאיר אינה מדברת.

אבל אם הדחף הראשוני הוא ללגלג בסרקזם למשמע זיכרונותיה של מאיר מאפריקה, כדאי להיאבק בדחף הזה, ומכמה טעמים. בראש ובראשונה, משום שרגע הפיכתה לציף עליון — הפולחן החשאי שבו היא עוטה על עצמה מחלצות אפריקניות צבעוניות — הוא כמובן אירוע חמקמק המסרב לציית לפרשנות יציבה: האם החיקוי הקולוניאלי המהופך הזה מנציח את הניסיון להפוך ליליד, to go native, או לחלופין מרוקן אותו מתוכן? האם הספקטקל האקזוטי שהפיקו בני השבט לכבוד שרת החוץ של ישראל — מעין צאצאית רוחנית של "המלכה הלבנה הגדולה" — הוא עבורם רגע

להגן על עצמנו... לא יכולנו להציע לאפריקה לא כסף לא נשק, אבל מצד שני היינו נקיים מן הכתם של נצלנים קולוניאליים מפני שבאפריקה לא ביקשנו למצוא אלא ידידות בלבד" (שם, 231). מאיר לא הכחישה את היתרונות הדיפלומטיים המידיים שהיו טמונים בתמיכה זו, אך לטענתה, "הסיבה העיקרית להרפתקה האפריקאית שלנו היתה שהיה לנו משהו שאותו רצינו למסור לאומות שהיו צעירות יותר ומנוסות פחות אפילו מאיתנו" (שם).

השימוש במילה "הרפתקה" איננו מקרי. "ארזתי את חפצי לנסיעה", נזכרת מאיר בנסיעת הבכורה שלה לאפריקה ב-1958, כדי להשתתף ביום השנה הראשון לעצמאות גאנה, "ובמשך שעות על שעות שקעתי בהזיות על אפריקה ועל התפקיד שאולי נוכל למלא בהתעוררותה של היבשת הגדולה ההיא" (שם, 233). הזיותיה האפריקניות מתגשמות בשורה של תמונות ציוריות המובאות בספר, החל באותו טקס שבמהלכו הוכתרה כציף של שבט הגולה בליבריה — "כשנגמרו הריקודים הוליכו אותי כ-200 מנשי השבט לסוכת-קש זעירה ומחניקה שבה הלבישו אותי בגלימות הצבעוניות של 'ציף' עליון והכניסו אותי בכרית בפולחן חשאי" (שם, 235) — וכלה באותו בוקר שבו ישבה תחת עץ מנגו כביר בגאנה והניחה לקבוצת ילדות מקומיות, "שכפי הנראה לא ראו שיער ארוך מימיהן", לסרק את שערותיה בזו אחר זו (שם, 238).

מתבקש, כמעט מפתה, לקרוא את רשמיה של גולדה מאיר כגרסה ציונית של מסורת הכתיבה המערבית על אפריקה, לא רק בגלל יסודות האקזוטיזציה המובהקים שהיא שזרת בכתיבתה, אלא משום שהמעורבות הישראלית

עם ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין רוב מדינות אפריקה לבין ישראל. ברית המצורעים שהלכה ונרקמה בין ישראל לבין משטר האפרטהייד, וכך בכך פעילותם הענפה של גנרלים ושל סוחרים נשק ישראלים ברחבי היבשת, רק העצימו את האנטגוניזם ההדדי ועמעמו את יכולתם של הישראלים או את רצונם להקשיב לניואנסים התרבותיים וההיסטוריים המסתתרים מאחורי אותה כותרת גורפת, "אפריקה".

דעיכתן של המחלקות ללימודי אפריקה, תחילה באוניברסיטה העברית בירושלים ואחר כך גם באוניברסיטת תל-אביב, ממחישה את אדישותו של הממסד הישראלי כלפי אפריקה, גם (או במיוחד) כאשר מדובר בסוגיות בעלות רלבנטיות רבה לחברה הישראלית, למשל שאלת הגירתם של יהודי אתיופיה מצד אחד ושל מהגרי עבודה אפריקנים מצד אחר. שכן בניגוד ל"ערכים", שאותם לומדים, חוקרים וממפים במחלקות ללימודי המזרח התיכון — מחלקות שאיש לא יחלום לסגור — ה"שחורים" כנראה אינם חשובים דיים כדי להצדיק את התקציבים ואת התקנים. הממסד לא היה היחיד שאיבד עניין: גם הביקורת הרדיקלית, שהלכה ושכללה מאז 1967 את האנלוגיה בין הכיבוש הישראלי לבין משטר האפרטהייד, נטתה להתעלם מן העובדה שבשנות החמישים והשישים פעלה ישראל בשיטתיות דווקא כדי להרחיק את עצמה מדרום אפריקה. ב-1961 למשל הצביעה ישראל בעד הסנקציות המשמעותיות הראשונות שהטיל האו"ם על פרטוריה. על גולדה מאיר נאמר שהיא נשבעה לא לדרוך על אדמת דרום אפריקה כל עוד לא ימוגר משטר האפרטהייד (Joseph 1988, 11). ובכל זאת, למרות העניין הגובר והולך בשיח הפוסטקולוניאלי,

של העצמה, של פרודיה עצמית, או אולי רגע של מחווה תרבותית כנה, "אותנטית"? תגובתה של מאיר לטקס נעה אמנם בין מודעות עצמית משועשעת ("הלוואי והיו הנכדים שלי יכולים לראות אותי עכשיו") לבין תחושת מבוכה קלה ("עלי להתנהג כאילו טכס של כניסה-בברית בלבה של אפריקה הוא דבר שהורגלתי בו כל ימי-חיי", שם, 234), אך לזכותה ייאמר שתיאורי אפריקה שלה לעולם אינם גולשים ליחס פטרוני או להתנשאות ("הם לא נחמדים"). הקושי להגדיר במדויק את חלוקת התפקידים בסצנה הזו מוכיחה כי אי-אפשר לקרוא את המפגש הזה — כן, גם לא את המפגש הזה — במושגים בינאריים פשטניים.

אדרבה, חשוב להכיר בכך שלמרות הצדקנות, ההתחסדות והאופורטוניזם שאפיינו לא פעם את ה"הרפתקה" האפריקנית שלה ושל מדינת ישראל, דומה שגולדה מאיר היתה ערה למורכבות ולעושר של החיים במדינות אפריקה השונות ולהבדלים העדינים שבין עמים, מנהיגים, טריטוריות ואידיאולוגיות. אפריקה, עבודה ועבור לא מעט ישראלים, הפכה ממטאפורה ("היבשת השחורה") למציאות גיאוגרפית ואנושית. נכון, בדרך כלל עבר העושר הזה תהליך של צמצום והפשטה, עד שהפך מזוהה בעיקר עם פילוני השנהב הממורקים או עם מסכות העץ שנחו בסלון הישראלי, תשורה מהדודים שנסעו לשליחות ארוכה באפריקה; ונכון, אי-אפשר להתעלם מהשיקול הקר, פוליטי וכלכלי, שעמד מאחורי היחסים הללו. ואף על פי כן, אין ספק שבשנות החמישים והשישים התקיימה אפשרות ממשית לדיאלוג ולהיכרות הדדית, אפשרות שירדה מהפרק לאחר מלחמת 1973,

בהוצאה לאור של ספרות אפריקנית בעברית (שלו 2005). אין מדובר רק ברומנים פרי עטם של סופרים לבנים ומוכרים כמו ג'מ קוטזי או נדין גורדימר, אלא בספרים של ילידי אפריקה שחורים, כמו היביסקוס סגול מאת צ'יממנדה נגוזי אדיצ'יה (2005), ילידת ניגריה; רשימות מבטן הצבוע והאל שהוליד תן מאת נגה מזלקיה (2004 א; 2004 ב) מאת יופיה; מצבים עצבניים מאת טסיטי דנגרמבגה מזימבבואה; גם ילדים קטנים נולדים מכוכבים מאת עמנואל בונדזקי דונגלה מקונגו (2004); או ארץ סהררית מאת מיא קואטו (2003) ממוזמביק, בן למשפחה פורטוגלית לבנה. אל מדף הספרים האקדמי הצטרפו תרגומים מכתביהם של חשובי ההוגים השחורים, ובראשם פרנץ פנון, ג'יימס בולדווין ופרדריק דאגלס. במידה רבה זוהי פריחה מחודשת, המשיכה אותנו אל ימי גולדה מאיר: כפי שמזכירות לנו מרקוביץ ועלון (2005), "כריתת הברית הסימבולית עם העולם השלישי" באה לידי ביטוי בשנות השישים גם בתרגום ספריהם של צ'ינוא אצ'בה הניגרי (מפולת באומאופיה ראה אור בעברית ב-1965, איש העם ראה אור ב-1969) ושל אל-טייב צאלח הסודני (עונת הנדידה אל הצפון, 1973). התופעה המשמעותית השנייה היא העניין הגדל והולך שמגלים בעשור האחרון חוקרים המתחקים אחר יחסי הגומלין בין אפריקה לישראל: קליטתם של היהודים האתיופים בארץ; חייהם של מהגרי עבודה אפריקנים בישראל; יחסי שחורים ויהודים לאורך הדורות; תפקידה של "ציון" בפרט ושל התרבות התנ"כית בכלל במחשבה האפריקנית; קווי הדמיון בין השואה לבין אסון ביאפרה או רצח העם ברואנדה; ובמקביל, מקומה של "אפריקה" בדמיון הציוני, מחוברות

הביקורת הרדיקלית לא הרבתה לעסוק ביחסים המורכבים שבין ישראל לאפריקה המשתחררת; אולי בגלל הנטייה לבטל את התרפקותו של השמאל הציוני על שני העשורים הזהובים לכאורה שקדמו לכיבוש של 1967, ואולי משום שזיכרונותיה האפריקניים של מאיר ויחסה לדרום אפריקה אינם בהכרח מתיישבים עם ייצוגה של המדינה היהודית כמדינת אפרטהייד. בהתחשב במצב העגום הזה, קשה שלא להסכים עם אביבה אבירם ועם קציעה עלון, המצביעות בגיליון 2006 של עתון 77 (שכותרתו "לכתוב על אפריקה") על "הבעייתיות הנעוצה בכל התייחסות לאפריקה, ובישראל ביתר שאת (במידה שקיימת אצלנו התייחסות כזו)". אם, כפי שאבירם ועלון טוענות, אפריקה "פשוט נעלמת לחלוטין מתחת לכל הסטריאוטיפים והתדמיות, מוכרים ולא מוכרים, שבתוכם היא חנוטה" (שם, 16), הרי שאפילו הציניקן הגדול ביותר ייאלץ להודות שימי גולדה מאיר, על אף עיוורונם, התאפיינו ביכולת הישראלית לזהות, ולו באופן חלקי, את המציאות המורכבת המסתתרת מאחורי הסטריאוטיפים והתדמיות. במקביל לתרומתה החשובה לגיליון "לכתוב על אפריקה" של עתון 77, הקדישה עלון, יחד עם שותפתה לעריכה דליה מרקוביץ, גיליון מיוחד של כתב-העת הכיוון מזרח ל"פוסטקולוניאליזם אפריקאי". יחד, שני הגיליונות מביאים בפני הקורא הישראלי שפע מרשים של מסות, שירים ומאמרים הפותחים צוהר למגוון הקולות הפועלים באפריקה. אל היוזמה הברוכה של אבירם, מרקוביץ ועלון – שלא זכתה לתהודה רבה, בין היתר בשל אופיים האזוטרי של כתבי-העת – אפשר להוסיף שתי תופעות אחרות, שהשפעתן ניכרת יותר. הראשונה היא הפריחה הניכרת בשלוש השנים האחרונות

הפוסטקולוניאלי הביקורתי של סוף שנות התשעים כבר הפנה את מבטו אל היחסים בין ישראל לפלסטינים ואל היחסים בתוך החברה הישראלית עצמה.¹ הסתת המבט לאפריקה ולאפריקנים עשויה לסמל שלב חדש ומשמעותי במחשבה הפוסטקולוניאליה בישראל; תרומתן של אברים, מרקוביץ' ועלון לדיון מזמינה אותנו להבין טוב יותר את המציאות האפריקנית, ואגב כך להבין טוב יותר גם את עצמנו.

כאן מתעוררת כמובן הבעיה הראשונה הניצבת בפני אלו המבקשים "לכתוב על אפריקה" או ללמוד מהפוסטקולוניאליזם האפריקני: מהי, בעצם, אפריקה? הרי ברור, כפי שרות מאיר מזכירה לנו, שעצם הרעיון לכרוך יחדיו את מצרים ונמיביה, קניה וקונגו, הוא פרי תפיסת עולם קולוניאלי (Mayer 2002, 1). חלומה הגדול של ססיל רודז, אותו ארכיאימפריאליסט בריטי, לאחד את אפריקה מקהיר ועד כף התקווה הטובה (Cape-to-Cairo) התבסס על היגיון אונומטופיאי יותר מאשר על מציאות

טרזן וגלגוליה של תרבות הראפ המקומית ועד האנלוגיה בין יחסי הכוחות באפריקה הקולוניאלי והפוסטקולוניאלי לבין הבניות הגזע או הלובן בישראל עצמה. לחוקרי אפריקה מובהקים כמו בנימין נויברגר, גליה צבר או לואיז בית-לחם שמור כמובן מקום מרכזי בהתפתחות זו, אבל מרבית החוקרים מגיעים דווקא מדיסציפלינות שונות הרחוקות לכאורה מתחום הלימודיים האזוריים – מכלכלה, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה ועד אדריכלות, אמנות וספרות. ממש כמו המתרחש בזירת המו"לות, דומה שגם את ההתפתחות הזו אפשר לתלות בהשפעתו של השיח המערבי: רוב הרומנים האפריקניים הרי תורגמו רק בעקבות הצלחתם באירופה ובארצות הברית. עם זאת, אין בכך כדי להמעיט מחשיבות התופעה. אם השיח הפוסטקולוניאלי הישראלי של שנות החמישים והשישים ראה עצמו עומד בסמן השחרור משלטון הכיבוש הבריטי וצמיחת הלאומיות החדשה, הרי שהשיח

¹ מרקוביץ' ועלון (2005) מוסיפות עוד שלב ביניים לניתוח זה. לדבריהן, "קריאה סוציולוגית של תפקידיה של התיאוריה הפוסטקולוניאליה בישראל מגלה תהליכים של ניכוס ונדידה, המתחוללים על ציר אתני. בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים, ישראל ראתה את עצמה כחלק אינטגרלי מן השיח הפוסטקולוניאלי בעקבות השחרור מהמנדט הבריטי... אולם, האספירציות שהיו לישראל להנהיג את העולם השלישי נזנחו כלא היו. קו פרשת המים שיצרה מלחמת 67 וכיבוש השטחים, הוליד את ה'נדידה'. מעתה יושם השיח הפוסטקולוניאלי על הפלסטינים. אימוץ התפיסות הפוסטקולוניאליה ותפיסת ישראל את עצמה כמעצמה כובשת, חיברו את ישראל עם המערב. השיח הפוסטקולוניאלי שימש בעיקר לניתוח יחסי ישראל-פלסטין. במילים אחרות, כיבוש שטחי פלסטין סלל דווקא את הרצף הטריטוריאלי בין ישראל למערב. ההגמוניה מצאה את עצמה מוחנפת מן השקילות הסימבולית שיצר הזיהוי עם המערב... רק בעשור האחרון התפתחה הגמוניית-נגד שעושה שימוש בשיח הפוסטקולוניאלי לניתוח יחסים פנים-אתניים בישראל". מניתוח מעורפל זה קשה להבין מי היה זה ש"ישם" בעקבות 1967 את השיח הפוסטקולוניאלי (ואולי הכוונה לשיח קולוניאלי?) על הפלסטינים, מתי בדיוק נעשה הדבר, וכיצד הצליחה הפיכתה של ישראל למעצמה כובשת להעצים – ולא, כפי שאפשר היה לצפות, להחליש – את הזיקה בין ישראל למעצמות המערב, מוכות רגשי האשמה על עברן הקולוניאלי. כמו כן, חשוב לזכור כי הקשרים בין ישראל לבין רוב מדינות אפריקה נותקו דווקא אחרי מלחמת 1973 (Nadelmann 1981, 200).

על אהבתם העצומה לאפריקה, ועד הנטייה להתייחס אל חיות הספארי כאל דמויות מלאות ומורכבות, ובד בבד להפשיט את האפריקנים מכל אנושיות. מעניין כיצד היה ואינאנה מגיב למראה מוסף "ספרים" של עיתון הארץ מ-28 ביולי 2006, שהוקדש ל"אפריקה"²: על השער שאייר ערן וולקובסקי נראה נער שחור (או אם לדייק, סגול-חציל) בעל שפתיים עבות, גפיים דקים ומבט תועה; מאחורי הדמות זו, ספק סמכו ספק עליקמא הקטן, משתרעת סוואנה ססגונית ובה אנטילופה אחת, בעוד העננים הצייתנים מציינים בתכלת השמיים הרחבים את השם המפורש, באנגלית: Africa. גם אם נניח שמדובר בקריצה, במעין מטא-קלישאה-רבתית (ודבר באיור או בהקשר איננו מצביע על כך), יש משהו מדהים בכך שגיליון המוקדש ברובו למורשתו של פנון מדפיס על השער דימוי עכשווי שמעלה על הדעת את דמותו של הכושי ממודעת הפרסום של אבקת הקקאו "בנגיה", המוזכרת במרירות כה רבה בעור שחור, מסכות לכנות (פנון 2004).

אבל לא רק עיתון הארץ: הקושי לייצג את אפריקה ניכר אפילו בגיליונות המיוחדים של הכיוון מזרח ושל עתון 77, שמרבית הטקסטים בהם עוסקים בגוף השחור ובמיניותו או בהיבטים שונים של האלימות באפריקה, שני נושאים המככבים ברשימתו הסרקסטית של ואינאנה. זאת ועוד: אף שהגיליונות אכן שופעים כל טוב, הרושם המצטבר הוא של אנתולוגיה קטועה ושרירותית, שבמידה רבה ממסמסת את ההבדלים ההיסטוריים,

תרבותית או גיאוגרפית (Merrington 2001). אביבה אבירם מבקרת בעתון 77 את הנטייה לראות את "אפריקה" – לפחות אפריקה שמדרום לסהרה – כמקשה אחת. קיימות כמובן אפריקות לאין ספור. זו יבשת של 54 מדינות, מאות תרבויות ויותר מ-2,000 שפות, אבל לרבים, אפריקה, או לפחות אפריקה מדרום לסהרה, מצטיירת כאחת ובלתי ניתנת לחלוקה (כמו שהתרבות המערבית היא אחת ובלתי ניתנת לחלוקה), הומוגונית בדלותה בכל תחום אפשרי (עמ' 18). אבירם ללא ספק צודקת, אבל הדגש על אפריקה שמדרום לסהרה מעורר תהיות על אודות ייצוגה של צפון אפריקה, תהיות שיש להן חשיבות מיוחדת בהקשר של החברה הישראלית האירופוצנטרית והמקום שהיא ייעדה ליהודי צפון אפריקה. האם מצרים למשל היא חלק מאפריקה? האם נגיב מחפוז הוא סופר אפריקני? ומה בדבר אלבר ממי האלגירי? או פנון, שהוא כזכור יליד מרטיניק? או בולדווין האמריקני? וכיצד משתלבים הסופרים הלבנים במסגרת הקונספטואלית הזו?

ובכלל, כיצד אפשר לדבר על "אפריקה" בלי למחזר את אינספור הסטריאוטיפים שנקשרו בה? בפתח הגיליון המיוחד של עתון 77 מביאות אבירם ועלון ציטוטים ארוכים ממסה מושחתת שכתב הסופר הקנייתי ביניאווגנה ואינאנה, מסה המסכמת את מגוון הקלישאות המערביות על אפריקה, מהתמונות ההכרחיות של שקיעות, מרחבים ריקים, איידס ורעב, דרך "הקול החרישי" שבו מתוודים הכותבים

² הכותרת המלאה היא "על ספרים הבוחנים כיצד הגזענות, הדיכוי והכיבוש הקולוניאלי מעצבים את המציאות ואת התודעה של שחורים באפריקה, בארצות הברית, וגם באירופה".

לעברית כמייצגים של כלכלת הדימויים האקזוטיים. הוא תוקף את היסודות הדידקטיים, הסכמטיים והחנפניים שהוא מאתר בספרים, לפני שהוא "עוצר את הכתיבה", "קורא את הפסקאות האחרונות" שכתב ונוכח לדעת שהוא לכוד עד צווארו במלכודת שמפניה הזהירה ספיבק. "הניסיון לעמת טקסטים מצליחים של מהגרים, שמספרים ליבשת הלבנה את היבשת השחורה, עם המוסדות המערביים של הרגישות הפוסט-קולוניאלית, שתובעת מהם התנגדות והבחנה, צריך להתבצע ביתר זהירות", מודה הרצוג, אבל הטון הזהיר רק מעצים את החרטה הניוירטית שמאפינת את סופו של המאמר. "איני מעוניין בסוף טוב; אני רוצה למנוע מעצמי תרפיה, כדי לספק לעצמי נחמה", מצהיר הרצוג ומבכה בדבד את תביעתו העריצה מהכותבים השחורים לספק לו סיפור אחר לגמרי: "נדמה פתאום, שמצבים עצבניים אינו רק מומנט שמייצג את הכותב השחור, אלא דווקא את הקורא הלבן, והקריאה הביקורתית ברשימות מבטן הצבוע הופכת לצבועה בעצמה, חשופת שיניים ורעבה: רעבה לסחורה התרבותית, האקזוטית והקולוניאליסטית, של הכתיבה האפריקאית ה'נכונה', המתנגדת, האנטי-אקזוטית והפוסט-קולוניאלית" (עמ' 31–32). מה שהחל כדיבור על אפריקה צומצם, בסדרה מרהיבה של פליק-פלאקים ביקורתיים, לעוד דיבור על הנושא החביב עלינו: אנחנו עצמנו. "הנפש היא אפריקה", מצהירה נורית זרחי (2005) בשיר יפהפה, שנתן לספר שיריה האחרון את שמו. המרחב, הסטריאוטיפים והדיכוי — כולם עוברים תהליך של ביות ומירוק, משל היו פסלוני השנהב הקטנים שהובאו כמזכרות מהיבשת השחורה:

הגיאוגרפיים והתרבותיים ומנציחה את הנטייה להתייחס אל אפריקה כאל ממשות אחת אחידה. כך למשל יעקב בסר, עורך עתון 77, סבור שחשוב לעסוק באפריקה משום ש"לפעמים, כשמכוונים זרקור למקום אפל אחד, זה מעורר מחשבה גם על מקום אפל אחר, מסב את תשומת הלב לאותן פינות שאנחנו נוטים להתעלם מהן". לדבריו, "טוב להיזכר... — גם מניסיוננו שלנו כעם — שדיכוי של עם אחד בידי אחר איננו יכול להסתיים בכי טוב... האם אנחנו יכולים ללמוד דבר-מה מהמתרחש באפריקה? אני תקווה שכן. לטוב ולרע" (עמ' 2).

דבריו של בסר ראויים לציון לא רק משום שאפריקה הופכת אצלו ל"מקום אפל אחד", אלא משום שנראה שהעניין שלו בלב האפלה נועד בראש ובראשונה להסיק איזושהו לקח אקטואלי עבור החברה הישראלית. כאן צצה בעיה מרכזית נוספת: כיצד אפשר לכתוב על אפריקה בישראל — כלומר לכתוב בישראל על אפריקה, אבל גם לכתוב על מקומה של אפריקה בתרבות הישראלית — בלי לשקוע בסדרה של השתקפויות נרקסיסטיות? האם השימוש באפריקה רק כדי להגיד דבר-מה על עצמנו, על מידת הלובן שלנו, על השסעים הגזעיים שלנו, על הפנטזיות הלאומיות שלנו, איננו אף הוא סוג של ניצול ציני? והרי אפילו המחשבה הזו, הרוויה לכאורה ברגשי אשמה ובהכרת ה"אחר", שבה וממרקת את מצפוננו שלנו. דוגמה נהדרת לתפקודו של מנגנון זה אפשר למצוא במסה המבריקה של עומרי הרצוג, "הצביעות והעצבנות: קריאה קולוניאלית בספרות האפריקאית בעברית", המופיעה בהכיוון מזרח. הרצוג קורא שניים מהרומנים האפריקניים שתורגמו לאחרונה

ילדים, התחזקה בי תחושת ההעדר, לא של הזיכרון אלא של עצמי: מין ריק". ומיד אחר כך: "נדמה לי שהכתם הלבן ירד מן המפות והתפשט בתוכי, ואני עצמי — או מאגר הזיכרונות המכונה בקיצור בשם זה — נמחקתי, בהותירי אחרי רק קו שוליים מהוסס של הטרסה אינקוגניטה שהייתי קודם" (שם, 21).

פלג בהחלט יודעת משהו על פסטיש, על פרודיות ועל מחוות ספרותיות. חלק לא מבוטל מהנובלה מוקדש להתחקות אחר שני אירופים שהתגוררו באתיופיה לפני, גיימס ברוס ורתור רמבו. התקצירים המובאים בראש כל פרק ממחזרים את הקונבנציות של ספרות המסע הוויקטוריאנית, ואין ספק שהקשר בין הכתמים הלבנים להתפוררות ה"אני" מעלים באוב את רוחם של מרלו וקורץ מלב האפלה (קונרד 1999), ואולי גם את גיבור סיפורו של א"ב יהושע, "יום שרב ארוך, ייאוש, אשתו ובתו" (1968), מהנדס שחוזר משליחות באפריקה אל אור התכלת העזה מדי של החמסין הישראלי (ואין ספק שהסיפור של יהושע ראוי לניתוח מפורט בפני עצמו). מה מבדיל, אם כן, בין הטקסט של פלג לבין הטקסטים שכתבו קודמיה? גם כאן התשובה חמקמקה, בראש ובראשונה משום שקונרד עצמו חמקמק כל כך, אבל נדמה שהיא טמונה בשילוב בין נוכחותו של הומור מצמית לבין היעדרה המוחלט של נוסטלגיה בכלל ושל נוסטלגיה אימפריאלית בפרט. נכון, גם פלג מזמינה אותנו לחשוב על האנלוגיה בין גופה לבין אפריקה — "הכתם הלבן ירד מן המפות והתפשט בתוכי" (שם, 21) — אבל נדמה לי שאם אנחנו אמורים לחוש צער כלשהו על האשה הישראלית, פלג מזמינה אותנו להצטער גם על אתיופיה

מעבר לקו המשנה עומד שלחן.
 כשאטה נכנס בקלת נעות מעליו
 ניו-יורק, גיברלטר, לונדון. אכל הנפש היא
 אפריקה.
 לפי הקצקוע שחורט הזמן בגופים תוכל
 לנחש.

פעם היתה פה עונה אחרת,
 הקולוניאליזם הציל אותנו.
 אז לא יכלתי לחשב על חיי בלתי אם בשנים
 כשהשני גזל אותם תמיד ממני.
 עכשו נותרנו הפראים לבד (שם, 15).

כיצד, אם כן, אפשר לכתוב על אפריקה? זהו בדיוק האתגר הכביר הניצב בפני החוקרים, אבל תשובה מרתקת אחת אפשר למצוא בינתיים בקובץ הסיפורים של מיכל פלג (2005), לאפריקה. הנובלה המרכזית בספר מתארת את מסעה של פלג לאתיופיה, שם חיה במשך כמה שנים בילדותה. אביה, "סוכן הקדמה", "נדד בין חצרות רודנים ומהפכנים אדומי חזה וידיים, נושא בסליו חבילות שי מישראל הקטנה והחכמה שלנו" (שם, 12). בתו העיתונאית חוזרת לאתיופיה בשליחותו של ירחון כרמו מהודר בעל "שם נמרץ, שמופיעה בו המלה 'טבע', 'עולם', או 'מסע'" (שם, 18). אבל מה שאמור להתנהל כמסע נוסטלגי בעל חוקים ברורים — "כתמים לבנים לא מאפילים עוד על האטלס, במקום לגלות ארצות משלמים למקצוענים מסוגי כדי שנכסה אותן, ובמהירות, בלי לבזבז זמן" (שם, 14) — קורס פנימה, מתמוטט ומאבד משמעות: "ואפילו בבית עצמו, שהצטמק מן האחווה המבודדת בזיכרוני לצריף שוודי משופע-גג ועץ בחזיתו, לא מפותח יותר מבתיים בצירי

נולדים מכוכבים, תרגמה חגית בת עדה, שוקן, תל-אביב.

דנגרמבגה, טסיטסי. מצבים עצבניים, תרגם אמיר צוקרמן, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.

זרחי, נורית, 2005. הנפש היא אפריקה, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.

יהושע, א"ב, 1968. מול היערות: סיפורים, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.

מאיר, גולדה, 1975. חיי ספריית מעריב, תל-אביב.

מזלקיה, נגה, 2004. רשימות מבטן הצבוע: זכרונות מילדותי באתיופיה, תרגם חגי ברקת, כנרת, תל-אביב.

———, 2004. האל שהוליד תן, תרגמה אירית מילר, כנרת, תל-אביב.

פנון, פרנץ, 2004. עור שחור, מסכות לבנות, תרגמה תמר קפלנסקי, מעריב, תל-אביב.

צאלח, אל-טייב, 1973. עונת הנדידה אל הצפון, תרגם טוביה שמוש, עם עובד, תל-אביב.

קואטו, מיא, 2003. ארץ סהרורית, תרגם יורם מלצר, כרמל, ירושלים.

קונרד, ג'וזף, 1999. לב האפלה, תרגם אברהם יבין, עם עובד, תל-אביב.

שלו, עמיחי, 2005. "אפריקנים מומלצים", NRG, <http://www.nrg.co.il/online/5/ART/978/370.html>

Joseph, Benjamin, 1988. *Besieged Bedfellows: Israel and the Land of Apartheid*. Westport: Greenwood Press.

Mayer, Ruth, 2002. *Artificial Africas: Colonial Images in the Times of Globalization*. Hanover: New England University Press.

Merrington, Peter, 2001. "A Staggered Orientalism: South Africa and the Cape-to-Cairo Imaginary," *Poetics Today* 22 (2): 263–298.

Nadelmann, Ethan, 1981. "Israel and Black Africa: A Rapprochement?" *The Journal of Modern Africa Studies* 19 (2): 183–219. ■

הנגררת שוב ושוב לשמש מראה לאדם הלבן. כך שאף על פי שפלג ודאי איננה הראשונה לעשות שימוש באמביוולנטיות, בהתפוגגות או באיבוד החציצה בין חלום למציאות, מה שהופך את לאפריקה ליצירה מרגשת ונכונה כל כך הוא התובנה שהכתיבה על אפריקה איננה משחק סכום אפס שבו מנצח רק מי שמכניע כליל את יריבו — כלומר או שהיבשת השחורה תפרק לגמרי את תודעתה של הנוסעת הלבנה, או שהנוסעת הלבנה תהיה זו שתצליח ללכוד על הנייר את הדימויים האפריקניים הנזילים. אפילו הסיום הפסימי, התלוש, המותש, איננו מצליח לכסות על האנרגיה העצומה המניעה את המערבולת הטקסטואלית והנפשית הזו. פלג, בכישרון גדול, מדגימה כיצד אפשר להתמודד עם המורשת המורכבת של שנות החמישים והשישים ולכתוב מחדש את "ההרפתקה האפריקנית" של ישראל. ומי יודע, אולי יתברר שגולדה מאיר דווקא צדקה: אולי הפעם באמת מדובר בתחילתה של ידירות נפלאה.

ביבליוגרפיה

אדיצ'יה, צ'יממנדה נגוזי, 2005. היביסקוס סגול, תרגמה ג'וד שבא, מחברות לספרות, תל-אביב.

אצ'בה, צ'ינוא, 1965. מפולת באומאופיה, תרגמה מרים זליקסון, עם עובד, תל-אביב.

———, 1969. איש העם, תרגם א"ד שפיר, עם עובד, תל-אביב.

דונגלה, עמנואל בונדזקי, 2004. גם ילדים קטנים